ڊاڪٽر رياضت ٻرڙو

سچل سرمست جي سر جيل ”سُر نوريءَ“ جو وياڪرڻي ۽ لُغوي جائزو

Grammatical and Lexicographical Analysis of Sachal Sarmast's "Sur Noori"

Abstract:

Shah Abdul Latif Bhittai (1689–1752) is a prominent poet in classical Sindhi poetry, with his verses compiled in "Shah Jo Risalo" (Poetry Book of Shah). Following Bhittai, Sachal Sarmast (1739–1827) emerged as a noted Sufi poet of his era. The poetry of Sachal Sarmast has come to the fore in the book "Sachal Jo Risalo" (Poetry Book of Sachal). Divided into Surs (thematic chapters) based on Sindhi classical folk romance stories, Sachal Sarmast has expressed his thoughts, feelings, and emotions and has addressed a variety of topics. In 'Sur Noori,' Sachal Sarmast draws inspiration from the tale of King Jam Tamachi and the fisherfolk girl Noori. This paper demonstrates that Sachal Sarmast employed the Sindhi language in an elegant and influential manner in his poetry by showcasing lexicographical nuances and grammatical prowess. It may be said that the vocabulary he has employed tends to introduce and preserve the Sindhi language through its varied and prevalent usage of the era. This research paper meticulously analyzes lexicographical and grammatical characteristics and properties of the Sindhi language found in 'Sur Noori.' The analysis takes into account elements such as compound words, reduplicated words, pronominal suffixes, adjectives, postpositions, and plurals following the Utradi (Northern) Sindhi dialect and idioms.

Keywords: Lexicography, Vocabulary, Grammar, Sachal Sarmast, Sur Noori.

دنيا اندر شاهوڪار ۽ رَچيل ٻولين ۾ انگريزي، چيني، عربي، اسپيني، هندي، فرانسي ۽ ٻيون انيڪ ٻوليون شامل آهن، جن جا ڳالهائيندڙ، پڙهندڙ ۽ لکندڙ ڪروڙن ۾ آهن، جيڪي مختلف ملڪن ۾ پکڙيل آهن. انهن ٻولين کي اهو رتبو ملڻ جو هڪ اهم

ڪارڻ هيءُ بہ آهي تہ انهن ٻولين جي علم ۽ ادب ۾، اتان جي عالمن ۽ اديبن پنهنجي فڪر ۽ فن جي آبياري پنهنجي مادري ٻوليءَ ۾ ڪئي، جنهن سان انهن ٻولين جي لغوي ذخيري ۾ ججهو واڌارو ٿيو. ان سان انهن ٻولين جي واهپيدارن ڪي ثقافتي ۽ سماجي اظهار ۾ اڳتي وڌڻ سان گڏ تهذيب ۽ تمدن جي خوبصورتيءَ ۾ واڌارو ٿيو. ساڳيءَ ريت اسان جي سنڌي ٻولي بہ پاڳوَند آهي، جيڪا پڻ سنڌي ماڻهن جي تهذيبي ۽ تمدني سفر ۾ پاڳي پائيوار رهي آهي، ۽ دنيا جي انهن مکيہ 50 ٻولين ۾ ڳڻي وڃي ٿي، جن جا ڳالهائيندڙ اڪثريت ۾ آهن.

سنڌي ٻوليءَ جا نہ صرف ڳالهائيندڙ سڄيءَ دنيا جي مختلف ملڪن ۾ رهندڙ آهن، پر اهي انٽرنيٽ، خاص ڪري سماجي رابطي جي ايپليڪشنن ذريعي هڪٻئي سان ڳنڍيل پڻ آهن، ۽ ان ڳانڍاپي جو روحُ سنڌي ٻولي آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي سَگهہ ان جو پُختو وياڪرڻي سٽاءُ ۽ لُغوي ذخيرو آهي، جيڪو پنهنجو سماجي ڪردار ۽ ڪارج هر دَور ۾ ادا ڪندو آيو آهي، ۽ ان وياڪرڻي ۽ لغوي سگهہ کي وڌائڻ ۾ شاعرن، سگهڙن، ساجاهوندن، اديبن ۽ عالمن پنهنجِي پنهنجِي ڏات، ڏانوَ ۽ ڏاهپ کي ڀرپور طرح ڪتب آندو آهي. ان سلسلي جي هڪ سگهاري هَستي، شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ کان پوءِ حضرت سچل سرمست آهي، جنهن نہ صرف شاهہ سائينءَ جي شعوري سلسلي کي بخوبي اڳتي وڌايو پر ان ۾ پنهنجي فڪري اڏام وسيلي مستيءَ جا رنگ بہ ڀريا، گڏوگڏ جيئن شاهہ سائينءَ سنڌي ٻوليءَ کي نيُن ۽ اُتم اُوچائين سان روشناس ڪرايو ايئن سچل سائينءَ بہ سنڌي ٻوليءَ جي حسناڪين کي پنهنجن شعرن سان آشڪار ڪيو ۽ پنهنجين فڪري اڏامُن جا عڪس، سنڌي ٻوليءَ جي لفظن وسيلي چِٽيا:

’تون‘ هِي سان ’تون‘ لَپِين، ’مان‘ ليان ’تو‘ سان،
’تون‘، ’هِي‘، ’آءُ‘ سيَهِين، ’لا‘ ۾ موجودات ٿِي.
(سچل، وحدت: داستان-1، بيت-9)

يا:

ڏيهہُ سندو ٿيو ڏُور، رهبرُ ٿِيءُ رُجِنِ ۾،
مون ويچاريءَ مُور، هِي ٿَر ٿيليو نہ ٿئي.
(سچل، سسئي: داستان-2، بيت-7)

سچل سرمست جي رسالي ۾ سنڌي ٻوليءَ، ان جي وياڪرڻ ۽ لغت جي سُهڻي استعمال جون سَنَدُون ڪثرت سان پکڙيل آهن، جن جو مطالعو هڪ وڏي علمي کوجنا جي

تقاضا ڪندڙ آهي. ”ٻوليءَ جي گهرائيءَ، وسعت ۽ وياڪرڻي اصولن ۽ قاعدن جي پختگيءَ ۽ پائداريءَ جو صحيح ڪاٿو تڏهن ٿئي ٿو ۽ ٿي سگهي ٿو جڏهن هر هڪ لفظ ۾ لڪل ڄاڻ جي ذخيري جي سڌيءَ طرح سُڌ پوري ٿي. هر هڪ لفظ ۾ ڄاڻ، سمجهه ۽ ڏاهپ جي هڪ کاڻ ڍَڪي پئي آهي. اهو لفظَ لفظ ۾ ڳجهو رکيل علمي خزانو ڦولي هٿ ڪرڻو آهي. صوتيه، صرفيه، فعلي ڦيرا ۽ لفظ سان اڳ، وچ يا پوءِ وارا ڳنڍ (اڳياڙيون، وچاڙيون ۽ پڇاڙيون) اهي ڪنجيون آهن، جيڪي ٻوليءَ جي اصل ۽ وياڪرڻي بڻ جا پندار کولي پڌرا ڪن ٿيون.“ (1)

هن مقالي ۾، اهڙا ڪي ٿورا لساني ۽ لغوي نُڪتا پيش ڪجن ٿا، جيڪي سندس سرجيل سر ’نُوريءَ‘ مان ورتا ويا آهن. انهن ’نُڪتن‘ کان اڳ، سُر نُوريءَ بابت مختصراً ذڪر ڪرڻ ضروري آهي، تہ جيئن سنڌي ٻوليءَ جي حسناڪين جي چَمڪن ۽ جهلڪين کي اندر ۾ اوتي سگهجي.

سُر ’نُوري‘ ڄام تماچيءَ بادشاهہ ۽ نُوري مهاڻيءَ جي قصي جي ڪجهہ اهم نُڪتن تي آڌاريل آهي، جيڪو ’سما دَورِ حڪومت‘ سان تعلق رکي ٿو. ان قصي کي سچل سائينءَ جي پيش رُو شاهہ سائينءَ، سر ’ڪاموڏ‘ ۾ بيان ڪيو آهي. ان سُر ۾ شاهہ سائينءَ وڏيون خوبيون سمايون آهن، جهڙوڪ: ”سُر ۾ نُوريءَ جي سُونهن ۽ سمجهہ، نياز ۽ نماڻائي وڏيڪ اثر رکندڙ آهي، پر ڄام تماچيءَ جي ڪردار ۽ طبقاتي فرق کي مِٽائڻ واري فيصلي جي سگهہ بہ سُر ۾ سمايل مقصد کي مٿانهين پَد تي پهچائي ٿي.“ [2] رشيد ڀَٽي لکي ٿو: ”[شاهہ سائينءَ جي] سُر ڪاموڏ جي هڪ ٻي خوبي آهي، موضوع جي چونڊ. اهو موضوع آهي پيار ۽ محبت، ۽ محبوب جو وصال ۽ ان تي مسرت جو مظاهرو. روزمرهہ جي زندگيءَ ۾ تہ پيار هڪ عام رواجي لفظ آهي، ۽ بنا ڪنهن ڌيان ڇڪائي ڳنن تان گذريو وڃي، پر ادب ۽ فن جي دنيا ۾ ۽ حوالي سان هڪ دائمي ۽ اهم قدر (value) ۽ موضوع آهي، جو هر دَور جي هر شاعر ۽ فنڪار جي تخليق جو حصو رهيو آهي.“ (3)

ڀٽائيءَ جي ’ڪاموڏ‘ مان هڪ بيت:

هيٺِ جَرُ، مٿي مَڃَرُ، پاسي پرين سندام،
ڪوڙيين ڪاڄَ سِڏامِ، اَڻ سِڏو ڪو نہ رهيو.
(شاهہ ڪاموڏ: د-2، ب-3) [4]

رشيد ڀٽيءَ جنھن پيار ۽ محبت کي ھڪ دائمي ۽ اھم قدر ۽ موضوع طور ڪاموڙ جي حوالي سان بيان ڪيو آھي، اھو جڏھن سچل سائينءَ جي سُر 'نوريءَ' ۾ اچي ٿو ته "عشق" جي نئين پَد جو اظھار ڪري ٿو:

فارغ ٿِيَن ته فِراقَ کؤن، ويجھا ڪين وصالَ،
گم ٿيڻ کؤن گم ٿِيا، نَڪا سُرت سنڀال،
اتي قِيل نہ قالَ، "سچو" صُمٌ بُکُمٌ ٿيا.
(سچل: د-4، ب-16)

(صُمٌ بُکُمٌ = ٻوڙا گونگا)

ان ڪري، جو "سچل سائينءَ جو سمورو ڪلام عشق جو سرچشمو آھي، ڇا لاءِ ته صاف دل صوفين جو مذھب ئي عشق ھوندو آھي. سندن نظريي مطابق عشق ڪان سواءِ انسان اڌورو رھجي ويجي ٿو ۽ منجھانئس ماڻھپي جا اوصاف نڪري وڃن ٿا. عشق جي منزل ته عاشق ئي ڄاڻن ٿا... سچل سائين عشق کي انسان جي معراج جو وسيلو مڃي ٿو ۽ ان ذريعي محبوب جي مشاھدي ماڻڻ کي ھڪ لازوال حقيقت ۽ ابدي امر سمجھي ٿو." (5)

سچل سائينءَ جي سُر نُوريءَ ۾ ڄام تماچيءَ جي سخاوت جو ذڪر بہ آھي جيڪو ھن ڪينجھر جي مھاڻن ۽ مھاڻين تي ڪيو جنھن سان سندن اھنجَ ختم ۽ سَھنج شروع ٿيا ۽ منجھن خوشي ۽ خوشحالي آئي، تہ نوريءَ جي نِوڙت جو دل ڇُھندڙ ۽ پُرڪشش انداز بہ سانڍيل آھي، جنھن سان سِڪ ۽ پنھنجائپ جون راھون ميٽ ۽ محبت جي منزلن جا ڏَس ڏيڻ لڳيون. "سچل سائين ھن داستان جي اوٽ انسان کي [ڄام جي روپ ۾] پنھنجي 'ھست' کي 'نيست' ۾ تبديل ڪري ھن دنيا ۾ عجز ۽ انڪساري، نئڙت ۽ نياز سان ھلڻ جي تلقين ڪئي آھي. ھُن نوريءَ کي اھڙي عاجز انسان جي علامت طور پيش ڪيو آھي، جنھن کي پنھنجي اصل حيثيت ۽ اڻ ڳڻ اوڻاين جو شدت سان احساس ھجي." (6) پر ان باوجود ھُوءَ پنھنجي اصليت جي شاندار گڻن کي سدائين ساڻ رکندڙ ھجي.

سچل سرمست، سُر 'نوريءَ' ۾ سموري ماحول، عام ۽ خاص ڪردارن، انھن جي سادين صورتن ۽ سندن فطرتي ماحول کي بخوبي شعري سٽاءَ ۾ آندو آھي، جنھن ۾ سُر جي موضوع سان لاڳاپيل اصطلاحن ۽ لغت جو استعمال ڪيو آھي. "نوريءَ جي ذڪر ۾ مھاڻن جي رھڻي ڪھڻي، انھن جو قوتُ گذران، ڏنڌن جي پيدائش، ڏنڌن جا منظر، ٻيڙين

جا نظارا ۽ اهڙي قسم جون ٻيون ڳالهيون نهايت سهڻي رنگ ۾ بيان ٿيل ملنديون. ان کان سواءِ مهاڻن جي رهڻي ڪهڻي ۽ ڏيڻ ڏيڻ سان تعلق رکندڙ خاص لفظ ۽ اصطلاح بہ موزون ۽ مناسب نموني ڪتب آيل آهن.“ (7)

هِن داستان جو تعلق سنڌي ٻوليءَ جي لاڙي لهجي سان آهي، جنهن جي هڪَ اُپ_لهجي يا ننڍَ_لهجي (sub-dilect) ”ٺٽائي_اُپ_لهجي“ سان هن سُر جا ڪردار ۽ واقعا تعلق رکن ٿا، ان ڪري سر جي شعرن ۾ لاڙي لهجي جي لغت جو شامل ٿيڻ اڻٽر بڻجي پوي ٿو. جڏهن تہ ”حضرت سچل سرمست سِريءَ جو سرموڙ آهي. سندس ڪلام سنڌي زبان جي سِريلي محاوري لاءِ سنَد جي حيثيت رکي ٿو.“ (8) ان صورتحال ۾ سچل جهڙو سرموڙ شاعر پنهنجي مخصوص ٿَر واري سِريلي يا اترادي لهجي تائين پاڻ کي پابند نہ ٿو رکي، پر سنڌي ٻوليءَ جي ٻين لهجي کي بہ پنهنجو لهجو سمجهي ٿو ۽ ان ۾ اظهار جِي ڪمال سگهہ رکي ٿو. نہ صرف اهو پر هن جي بيتن ۽ ڪافين ۾ مختلف لهجن جو ميلُ بہ نظر اچي ٿو. جيئن، شاهہ سائينءَ جي شاعريءَ ۾ غالب لهجا لاڙي ۽ ٿري آهن، پر وٽس هر لهجي ۾ ڪماليت ملي ٿي جيڪا سچي رسالي ۾ پکڙيل آهي.

هِن مقالي جي حد تائين، سچل سائينءَ جي منتخب رسالي طور، جناب عثمان علي انصاريءَ جو مرتب ڪيل ”رسالو سچل سرمست“ (سنڌي ڪلام) ڪتب آندو ويو آهي، جنهن جو روشني پبليڪيشن ڪنڊياري پاران پهريون ڇاپو 1994ع ۾ ڇپيو. ساڳئي اداري پاران ان رسالي جو ٻيو عڪسي ڇاپو سن 1997ع ۾ ۽ ٽيون عڪسي ڇاپو سن 2007ع ۾ ڇپيو. ان رسالي جو سنواريندڙ جناب گل محمد ٽنيو آهي. ان رسالي جو سر ’نُوريءَ‘ چئن داستانن جي بيتن تي مشتمل آهي، جڏهن تہ منجهس ڪائي بہ ڪافي شامل ناهي. سُر منجهہ بيتن جو تعداد هن ريت آهي:_ داستان پهريون: 18 بيت، داستان ٻيو: 20 بيت، داستان ٽيون: 19 بيت، ۽ داستان چوٿون: 16 بيت. جُملي: 73 بيت، جيڪي مذڪوره رسالي ۾ صفحي نمبر 253 کان صفحي 269 تائين ڇپيل آهن.

هن مقالي ۾، مختلف لغتن جي مخففن کي هيٺينءَ طرح ڪتب آندو ويو آهي:

1. ”سنڌي لغتون“ (SLA Lughaat) جي موبائيل ايپ کي ”ج.س.ل“ طور.
2. ”سچل لغات“ (مؤلف: ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو) کي ”س.ل“ طور.
3. ”لغاتِ سچل سرمست“ (مؤلف: ڊاڪٽر بدر ڏامراهو) کي ”ل.س.س“ طور.

4. "سنڌي ٻٽن لفظن جي لغت" (مؤلف: ڊاڪٽر غلام قادر سومرو) کي "س. ٻ. ل. ج. ل" طور. (سچل سائينءَ جي لکيل ڪجهه ٻٽن لفظن جون داخلائون ان لغت ۾ شامل ناهن.)

سچل سائينءَ هن سُر ۾ پڻ منتخب لغت کي ڏيان هيٺ رکيو آهي، جيڪا سندس فِڪرِي ۽ فني اظهار سان هم آهنگ آهي. سر 'نوريءَ' ۾ اهڙيون انيڪ خوبيون سمايل آهن. هِن اپياس جي دائري منجهه لاڙي لهجي جِي لغت جي گنجائش نڪري نہ سگهي، ان ڪري ان کي الڳ مقالي طور لکيو ويندو. هيٺ سر 'نوريءَ' جي وياڪرڻي ۽ لغوي خوبين جي اپٽار ڪجي ٿي.

معنوي طور هڪٻئي کي سگهہ ڏيندڙ ٻن لفظن جو گڏ استعمال:

سر 'نوريءَ' ۾ ڪجهہ لفظ اهڙا ڪتب آيل آهن جيڪي مترادف لفظ آهن. اهڙا لفظ معنوي زور پيدا ڪرڻ واسطي هن ريت ڪتب آيا آهن:

بيهودا بُڇڙا (د_2، ب_6)، (د_2، ب_11)

بيهودِي بُڇڙِي (د_1، ب_3)

بيهوديُون بُڇڙيُون (د_2، ب_4)

شفقت مِهر (د_1، ب_1)

لعلَن ياقوتن (د_2، ب_16)

لعلين هِيرين (د_4، ب_7)

مُشڪَ عطَر (د_3، ب_19)

ٻٽن لفظن جو استعمال:

هي اهي ٻہ لفظ هوندا آهن جيڪي لڳو لڳ ڪتب ايندا آهن. "ٻٽا معنيٰ ٻٽ (گڏ) ٿي ڪم ايندڙ ٻٽا لفظ هڪٻئي سان 'ٻٽ' (two together) ۽ لاڳاپيل هوندا آهن. لفظن جا اهڙا جوڙا هڪٻئي جا 'جوڙيوال' هوندا آهن ۽ گڏجي ڪم ايندا آهن. اهڙا لفظ پاڻ ۾ پيچي/سلهاڙيل/لاڳاپيل/ٻيل (ٻيلهہ) ٻڌل، ٻيلهي (جنهن تان 'ٻيل/ٻيلهہ ٻڌڻ' ۽ 'ٻيل/ٻيلهہ هجڻ' جا اصطلاح مشهور آهن) هوندا آهن." (9) حقيقت ۾، ٻٽن لفظن جي واهپي سان بيان جو انداز خوبصورت، وڻندڙ ۽ پُرڪشش بڻجندو آهي. اهي سماج ۾ عام طور مروج هوندا آهن جنهنڪري شعرن ۾ انهن جو استعمال کين عام قبوليت ڏيندو آهي. "اهڙن لفظن جو استعمال نہ رڳو سنڌي ٻوليءَ جي آسودگيءَ جو دليل آهي،

بلڪ اهڙن لفظن جي استعمال مان سنڌي سماج جي مزاج، ماحول ۽ قدرن جي پڻ عڪاسي ٿئي ٿي.“ (10)

سر ’نوريءَ‘ ۾ ٻٽن لفظن جو استعمال ڪثرت سان نظر اچي ٿو جنهن سان مفهوم ۽ مطلب کي سهنجائي ملي ٿي، جڏهن تہ ٻٽن لفظن سان بيتن جي پڙهڻيءَ ۾ ترنم پيدا ٿئي ٿو هيٺ اهي لفظ پيش ڪجن ٿا:

آڏو ٻنڌ (د-1، ب-4) = هڪ قسم جي چادر ٻڌڻ جو طريقو. مهاڻا چادر جو هڪ ڇيڙو پويان ڇيلهہ سان ٻڌندا آهن ۽ ٻيو ڇيڙو ڪلهي جي هڪ پاسي کان ورائي، اڳيان آڻي، ڇيلهہ سان ٻڌل ڇيڙي سان اهڙيءَ طرح ٻڌندا آهن جو پٺي پويان گودو يا ڳنڍڙي نهي پوندي آهي...(ل.س.س). منهنجي خيال ۾ هيءُ ٻِٽو لفظ ”اڏو اڏ ٻڌڻ“ سان لاڳاپيل آهي، جنهن ۾ چادر جا بہ ڇيڙا ڇيلهہ کان ورائي، پيٽ وٽان، ٻڌجن ٿا ۽ رهيل بہ ڇيڙا ڪلهي وٽان ورائي پهريَن ٻن ڇيڙن جي ڳنڍ سان، پيٽ وٽ ٻڌجن ٿا، جنهن سان چادر ٻن حصن ۾ ٻڌجي پوي ٿي.

ٻيٺا ٽيٺا = ٻيڻ تي، ٽيڻ تي (د-1، ب-17)

پاتون پاتِ = طرحين طرحين، قسمين قسمين، اڻ ڳڻيا نمونا [ل.س.س] (د-4، ب-4)

ٽڏي مڏي = مال ملڪيت (ل.س.س) (د-3، ب-9)

تيل ڦليل = هار سينگار، ڦٽي ڦوڪارو، سرهاڻ، ميڪ اپ [س.پ.ل.ج.ل] (د-1، ب-11 ۽ 12)

جَهتِ پَٽِ = اتي جو اتي، انهيءَ وقت، ٽڏي تي [س.پ.ل.ج.ل] (د-2، ب-5)

ڇم ڇم = ڇيرِ جو آواز (د-2، ب-4)

خامَ خسيس = ڪچا ڪينَ جهڙا (د-2، ب-17)

حَرفَ حسابَ = ميار جو حرف، حساب ڪتاب ۾ آيل ميار [س.پ.ل.ج.ل] (د-3، ب-13)

ڏُتَ ڏُپَ = جهنگ جون شيون: اَنُ، ميوو، گلَ وغيره جيڪي ڪاٺڻ جي ڪم اچن. (د-1، ب-6)

راتو ڏينهان = رات ڏينهن، هر وقت (د-2، ب-14)، (د-4، ب-10)

رَس رَلا = ميٺ محبت ۾ گڏجي هلڻ (د-2، ب-12)

ڪت ڪُٽ = ڏَڪ چنبا، مار موچڙو، وَڏَ ڪُٽ [س.پ.ل.ج.ل] (د-4، ب-7)

فرش فروش = وڇاڻا، بسترا، غاليچا ۽ فراسيون [ل.س.س] (د-3، ب-9)

گهڻ گهڻ = گهنگهرن جي گهڻ گهڻ [س.پ.ل.ج.ل] موسيقي جي اوزار جو آواز(د-2، ب-4)

ماڻڪ موتي = هيرا لعل، هيرا جواهر [س.پ.ل.ج.ل] (د-1، ب-5)

مِڙي جُهڙي = (د_1, ب_12)

هنڌو هنڌ = جتي ڪٿي, هر هنڌ. (د_1, ب_13)

هيٺ مٿي = هيٺ بہ, تہ مٿي بہ. (د_1, ب_4), (د_4, ب_8)

صفتن جو استعمال:

صفت اسمن ۽ ضميرن جي ڳُڻ ۽ اَوَڳُڻ کي پڌرو ڪندي آهي. سر 'نوريءَ' ۾ گهڻيون صفتون سمي ڄام تماچيءَ جون ڀڌايل آهن جن کي, ٻين صفتن سميت, هيٺ لکجي ٿو:

سُگهڙ سمو = ڄاڻو ماهر, سٺو گهڙيندڙ سمو ڄام تماچي. (د_1, ب_5)

سمو سرتاجُ = سِر جو تاجُ, ڇَٽُ, مڙس, سمو ڄام تماچي. (د_2, ب_15)

سمو سلطانُ = سمو بادشاهہ, مالڪ, حڪمران. (د_3, ب_17)

گنديءَ گاندر = گندِي معنا خراب, ۽ "گندرو مُهاڻن جي هڪ ذات" [س.ل], جنهن کي "گاندرِ" سان مونث طور ڪتب آڻي, نوريءَ ڀاڻ ڏانهن اشارو ڪيو آهي. (د_1, ب_1)

لاکيڻي سَمي ميرَ = لک لهندڙ سدا ملوڪ, سالار, بادشاهہ سمو ڄام تماچي. (د_1, ب_11)

مَها منڇر = عظيم ۽ اتم منڇر ڍنڍ. (د_1, ب_7)

نادَر ڄام = ناياب ڄام, انوکو ڄام. (د_1, ب_15)

مٿيَن مثالن ۾ "سگهڙ, سرتاج, سلطان, گندِي, لاکيڻو مَها ۽ نادَر" صفتن طور ڪتب آيا آهن.

حرف جر جو استعمال:

حرف جر اسمن ۽ ضميرن جي پٺيان اچي, ان جو ڳانڍاپو ٻئي لفظ سان ڏيکاريندو آهي. شاعريءَ جي ڪن مثالن ۾ حرف جر اسمن ۽ ضميرن اڳيان بہ اچي ٿو. سر 'نوريءَ' ۾ "جا, جي, جون, ۾, کان, مٿي, تي, مٿان" حرف جر جي لفظن جو استعمال هيٺ لکجي ٿو:

ٻُوريءَ ڦرها ڦريون = ٻوريءَ جا ڦرها ڦريون. هتي "ءَ" حرف جر "جا" جو مفهوم ڏئي ٿي. (د_1, ب_8)

پاڻيءَ پوندا = پاڻي ۾ پوندا. هتي "ءَ" حرف جر "۾" جو مفهوم ڏئي ٿي. (د_1, ب_5)

ساريءَ ڪينجهر = سڄي ڪينجهر کان. هتي "ءَ" حرف جر "کان" جو مفهوم ڏئي ٿي. (د_1, ب_1)

ڪِڪيءَ خاطر = ڪِڪيءَ جي ڪارڻ. هتي "ءَ" حرف جر "جي" جو مفهوم ڏئي ٿي. (د_1, ب_6)

ڪِڪيءَ ڪوڙ = ڪِڪيءَ جون ڊِگِرِيون. هتي ”ءَ“ حرف جر ”جون“ جو مفهوم ڏئي ٿي. (د_3, ب_3)
مٿي ٿَنهن مَدار = ٿَنهن جو مدار مٿي. هتي ”مٿي“ حرف جر شروع ۾ آيو آهي, جيڪو سنڌي ٻوليءَ ۾ اسم يا ضمير کان پوءِ ايندو آهي. (د_1, ب_1)
مُهاڻيءَ مَرڪُ = مهاڻيءَ جي لائق. هتي ”ءَ“ حرف جر ”جي“ جو مفهوم ڏئي ٿي. (د_3, ب_15)

لاڙي حرف جر:

توُن = تان (د_1, ب_12), (د_3, ب_3)

ڪوُن = کان. (د_1, ب_10), (د_2, ب_15) ۽ (د_4, ب_16). اهو لفظ ”ڪنوُن“(د_4, ب_15) ۽ ”ڪَون“(د_4, ب_16) ڪري ٻه لکيل آهي, جيڪو نه هئڻ گهرجي ها. د_4, ب_16 ۾ ته ٻئي صورتون ”ڪَون ۽ ڪوُن“ ڪتب آندل آهن. سچل ان لفظ کي ”کانءُ“ ڪري ٻه ڪتب آندو آهي: (1) ”پلئه لڳي ڄامَ جي, ڇيهَنِ کانءُ ڇُٽيون“ (د_3, ب_12), (2) ”سَمو سيني کانءُ, وَٺي ويني پاڻ سان“ (د_4, ب_12)

منجهوُن = منجهان. (د_1, ب_5)

مَون = مان. مصرع: جَن مَون ٻُچڙي باسَ, آئي ٿي عام کي (د_3, ب_16)

جَري پڇاڙين جو استعمال:

”سچل سرمست اسم يا ضمير جي عدد جمع وارن روپن ۾ اپادان جي ڦيري لاءِ اسم, ضمير يا ظرفن جي پويان ’ين ۽ ئون‘ جون جري پڇاڙيون ملايون آهن. سچل سرمست جو اهڙو جري نمونو استعمال ڪرڻ سندس نئون اعزاز آهي: 1. **محلين** رهن مير جي مهاڻيون ميريون. محلين = محلن ۾. 2. هاٽي نه جاٽان ته ڪا موتي ملندي **مارئين**. مارئين = مارن سان.“ (11) سُر نوريءَ ۾ جري پڇاڙين جو واهپو گهڻو ملي ٿو جيڪو هيٺ لکجي ٿو.

ٻاهين = ٻانهُن ۾ (د_3, ب_12)

ٿَنِ ٻيڙيون = تن جون ٻيڙيون (د_1, ب_10)

ٿَنِ ڏئي = تن کي ڏئي (د_3, ب_8)

ٿَنهِين = تنهن جا (د_1, ب_5)

ٿَنِين = (**1**) تن جا (د_1, ب_13) ۽ (د_3, ب_5), (**2**) تن جي (د_2, ب_6) ۽ (د_2, ب_9) هيءَ مصرع هِن طرح لکيل آهي: ”پوءِ اِڇي تماچيءَ ڄام جي, پئي دَرِ تَنين جي ڏُمر“. ان سِٽ جو پهريون پد اصولي طور ” پئي در تَنين ڏُمر “ هئڻ گهرجي ها.

پالڪئين = پالڪن ۾ (د_1، ب_13)

پيرين = پيرن سان/وسيلي/ذريعي. (د_1، ب_13)

پَٻُڙِ پِپُيون = پٻڙ جون ڏوڏيون (د_1، ب_6) (ل.س.س)

جَنهِين = جنهن جا (د_1، ب_13)

جَنِ ڏاجُ = جن جو ڏاج (د_2، ب_10)

جَنِ هٺا = جن جا هٺا (د_1، ب_5)

جَنِين = (1) جن جا (د_1، ب_7). سِٽ هِن طرح لکيل آهي: "هٺا حال جنين جا هِمڙا، تَن تي پلي ڪيا پاڳ". ان سِٽ جو پهريون پد يا تہ "هُٺا حال جنين هِمڙا" هئڻ گهرجي ها يا وري جيئن د_1، ب_4 ۾ لکيل آهي تہ "روز تني کي راوَ ڏانهن"، ان وانگي "جنين" کي "جنِي" لکجي ها، تہ جيئن لکت جي هڪ گرائي رهي هئا. (2) جن کي، جن وٽ (د_2، ب_8)، (3) جن جون (د_2، ب_20)

جهولِئين = جهولين ۾ (د_3، ب_8)

چَڪِ هُيون = چَڪَ ۾ هيون (د_1، ب_14)

چوليون جَنِ = جن جون چوليون (د_1، ب_14)

چولِئين = چولين ۾ (د_3، ب_8)

خَرارين = خرارن ۾ (د_1، ب_8)

درِ تَنين = (1) تن جي در تي (د_2، ب_9)، (2) جن جو (د_2، ب_10)

ڏولِئين = ڏوليءَ تي (د_3، ب_8)

سِر ڪنيم = سِر تي ڪنيَم (د_1، ب_3)

سِر ڪٺن = سِر تي ڪٺن (د_3، ب_6)

ڪانَ تَنِ = تن کي ڪانَ (د_3، ب_9)

ڪُلهين = ڪُلهن تي (د_3، ب_6)، (د_4، ب_6)

ڪنڊئين = ڪنڊيءَ وٽ، ڪنڊيءَ تي (د_3، ب_3)، (د_3، ب_7) ۽ (د_3، ب_13)

ڪنين = ڪنن ۾ (د_3، ب_12)

ڪينجُهرَ ڪنڊئين = ڪينجهر جي ڪنڊيءَ تي (د_3، ب_13)

ڪينجهرين = ڪينجهر ۾ (د_1، ب_4)

گندئين گودڙئين = گَنديُن جِي گودڙين ۾ (د_2، ب_1)

ملاحنِ معافي ٿيا = ملاحن کي معاف ٿيا (د_3، ب_13)

ملاحنِ ميڙيون = ملاحن کي ميڙيون (د_1، ب_10)

مُلڪين = مُلڪن ۾ (د_1, ب_4)

منَهنِ منهَنِ (پيون) = سيني منهنِ ۾ (پيون) (د_4, ب_15)

موتِئين = موتين جا (د_1, ب_16), موتين سان (د_4, ب_1)

مون ڪِڪيءَ = مون کي ڪِڪيءَ (د_2, ب_3)

واتين = واتن ۾, واتن منجهه (د_2, ب_18)

لِڪل/ڳُجهو ضمير رکندڙ ظرف:

سر 'نوريءَ' ۾ ظرف منجهه ڳجهي ضمير جو هڪ ئي مثال ملي ٿو جيڪو هن ريت آهي:

منجهانئَن = انهن منجهان. (د_2, ب_3)

لِڪل/ڳُجهو ضمير رکندڙ فعلِي لفظ:

سر 'نوريءَ' ۾ ڳجها ضمير رکندڙ فعلي لفظ پڻ ملن ٿا. انهن کي هيٺ لکجي ٿو:

"پَرين" = تون پرين (د_4, ب_1)

"ڍَڪيون" = هنن ڍڪيون (د_1, ب_4)

"ڏِين" = تون ڏين (د_1, ب_16)

"رهائين" = تون رهائين (د_1, ب_2)

"رهائيين" = تون رهائين (د_3, ب_4) (واضح هجي, ته "رهائين" ۽ رهائيين" جون معنائون ساڳيون آهن. شاعريءَ جي فني علمن يعني ڇند وديا ۽ علم عروض ۾, وزن موجب, لفظن جي اچارن کي سُسايو يعني گهٽايو ۽ ڇِڪيو يعني وڌايو ويندو آهي. اهڙيءَ طرح موسيقيءَ ۾ پڻ ٿيندو آهي. ان لحاظ کان "رهائيين" کي اچار ۾ وڌايو ويو آهي. ان کان سواءِ لاڙي لهجي موجب, ان لفظ ۾ 'ي' زائد ڏني وئي آهي.)

"وَتنِ" = هُو وتن (د_1, ب_4)

"هُئي (ويني)" هوءَ هئي (ويني) (د_4, ب_13)

"هُيَنِ" = هنن کي هئي (د_1, ب_4)

ضميري پڇاڙين وارا لفظ (اسم, ضمير ۽ فعل):

ضميري پڇاڙين جو سنڌي ٻوليءَ ۾ گهڻو واهپو ٿئي ٿو جنهن سان ٻن, ٽن يا چئن الڳ الڳ لفظن بدران هڪ ئي لفظ ڪتب ايندو آهي. سر 'نوريءَ' ۾ ڳجها ضمير رکندڙ فعلي لفظ پڻ ملن ٿا. انهن کي هيٺ لکجي ٿو:

ڀاڻس = هُن جو ڀاءُ، سندس ڀاءُ (د_4، ب_13)

ٿيَس = مان ٿيس (د_1، ب_3) (نوٽ: ”ڀاڻس“ ۽ ”ٿيس“ ۾ جيتوڻيڪ ساڳي ضميري پڇاڙي ڪتب آيل آهي، پر اها ”ڀاڻس“ لفظ ۾ ضمير غائب جو ۽ ”ٿيس“ لفظ ۾ ضمير متڪلم جو ڪارج ادا ڪري ٿي. اهڙو ئي ڪارج هيٺ ڄاڻايل لفظن ”لڳس، لڳيس، ماڻس، هاڻس ۽ هيس“ ۾ به ادا ڪيل آهي)

پاتوءِ = تو پاتو (د_3، ب_4)

سڄاتوءِ = تو سڄاتو (د_3، ب_4)

ڪائن = اهي ڪائن (د_1، ب_6) هن بيت ۾ ”ڪائن“ اڳيان لفظ ”جي“ يعني ”جيڪي“ آيل آهي، جيڪو عام استعمال آهي يعني ”جيڪي ڪائن“.

ڪنيَم = مون ڪنيو (د_1، ب_3)

ڪريان = مان ڪريان (د_1، ب_18)

لڳس = هن کي لڳو/لڳا (د_4، ب_8)

لڳيس = مان لڳَس/لڳيَس (د_1، ب_2)

ماڻس = هُن جي ماءُ، سندس ماءُ (د_4، ب_13)

وڻان = مان وڻان (د_1، ب_17)

هاڻس = هن جا لڳل، هن جا پريل (د_4، ب_13)

هيَس = مان هيس (د_1، ب_3)

سنڌي ٻوليءَ ۾ موجوده وقت ۾ گهٽ يا بنھ نہ استعمال ٿيندڙ لفظ:

هتي، سر ’نوريءَ‘ مان ڪا اهڙا لفظ لکجن ٿا: ”ڄاڻيو“، ”هاڻِي“ = ، ”سَر“ = تلاءُ، ڍنڍ (د_1، ب_3)، ”رنگيليون“ (د_1، ب_7)، ”جوهار“ (جواهر بدران ڪتب آندل) (د_1، ب_16)، ”گوشائتُ“ = هڪ پاسي، پاسيرا، ڪُنڊائتا، ڳجها، لڪل [ل.س.س] (د_2، ب_9)

مرڪب لفظن جو استعمال:

سر ’نوريءَ‘ ۾ صرف هڪ ئي اهڙو مثال ملي ٿو جيڪو هن ريت آهي:

مون_لَڄ = منهنجي لڄ. مون لڄ رهائين، جو پَلئہ لڳيس تانهنجي. (د_1، ب_2)

گهٽايل (مخفف) ۽ وڌايل آوازن وارا لفظ:

ٻولين جي اها عام خوبي آهي تہ وڏن يا ڊگهن لفظن کي سُسايو يا گهٽايو ويندو آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ ان حوالي سان ”لغات سنڌي مخففات“ جهڙي مثالي لغت موجود آهي،

جيڪا جناب مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي مرتب ڪيل آهي ۽ سن 1991ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ پاران شايع ٿي. افسوس ته ان لغت جي ضد لفظن وارِي وڏايل آوازن واري لغت اڃا مرتب نہ ٿي آهي، جنهن جا مثال اسان جي ڪلاسيڪي توڙي جديد شاعرن جي شاعريءَ ۾ بڪثرت موجود آهن. سچل سائينءَ جي رسالي ۾ پڻ اهڙا لاتعداد مثال موجود آهن. هتي، موضوع جي نسبت سان، سر 'نوريءَ' ۾ موجود گھٽايل ۽ وڏايل آوازن وارا لفظ ڇاٽائجن ٿا:

آنڌَئون = "آنڌائون" جو گھٽايل (د-3، ب-18)

بازر = "بازار" جو گھٽايل (د-4، ب-13)

تِتِ = "تِتي" جو گھٽايل (د-3، ب-3)

تَنِي = "تنين" جو گھٽايل (د-1، ب-4)

جيهُون = "جيهيون" جو گھٽايل (د-1، ب-4)

ڏَنهن = "ڏانهن" جو گھٽايل (د-1، ب-4)، (د-2، ب-15) ۽ (د-3، ب-17)

راض = "راضي" جو گھٽايل (د-1، ب-3) (1) (ع. راضي) راضپو مهرباني (س.ل)؛ (2) ذ. [ع. رضا] خوشي مرضي - رضامندو. مهرباني - ٻانجهہ (ج.س.ل ايپ)؛ (3) راضپو. مرضي، خوشي (ل.س.س)

ڪوڄهن = "ڪوجهين" جو گھٽايل (د-2، ب-5)

لاشُون = "لاشيون" جو گھٽايل (د-2، ب-16)

موتِن = "موتين" جو گھٽايل (د-1، ب-18)، (د-4، ب-2)

مِير = "اَمِير" جو گھٽايل (د-1، ب-11)

وِهاري = "ويهاري" جو گھٽايل (د-1، ب-9)

آئون = "۽" جو وڏايل (د-1، ب-5 ۽ 8)، (د-2، ب-1، 7 ۽ 17)، (د-3، ب-9)، (د-3، ب-16)، (د-4، ب-7) ۽ (د-4، ب-9). البت "۽" جو استعمال ۾ ڪيل آهي: "ماڻڪَ ۽ موتئين، چولِي چولِ چَلِي" (د-4، ب-15)

پِي = "بہ" جو وڏايل (د-3، ب-11) ۽ (د-4، ب-14) "بہ" جو وسرڳي آواز "پِہ" ٿيندو، جنهن کي وڏائي "پِي" ڪيل آهي.

تا = "تہ" جو وڏايل (د-4، ب-3)

تان = "تہ" جو وڏايل (د-4، ب-8)

تانهنجي = "تنهنجي" جو وڏايل (د-1، ب-2)

پانهنجي = ”پنهنجي“ جو وڌايل (د_1، ب_6)

جيون = ”جون“ جو وڌايل (د_1، ب_13)، (د_2، ب_2) ۽ (د_3، ب_11)

ڏئي = ”ڏي“ جو وڌايل (د_3، ب_9)

رَهائيين = ”رهائين“ جو وڌايل (د_3، ب_4)

سوهڻي = ”سُهڻي“ جو وڌايل (د_2، ب_3)

ڪانءَ = ”ڪان“ جو وڌايل (د_3، ب_12)

ڪنهين = ”ڪنهن“ جو وڌايل (د_3، ب_9)

مجليس = ”مجلس“ جو وڌايل (د_2، ب_17)

بنهہ گهٽ ڪتب ايندڙ جمع لفظن جو استعمال:

بدبُوئِون = ’بدبوءِ‘ جو جمع. (د_2، ب_2)

تصغيريت:

پِيڙو = پيو. (د_1، ب_16)

سِريلي/اترادي لهجي موجب جمع جو استعمال:

سالان = معياري لهجي ۾ ”سالَ“ جو جمع ”سالُون“ ٿيندو. هيءُ لفظ ”شالَ جمع شالُون“ طور مروج آهي. مصرع: ”هيٺ مٿي تن ٿي، ڍڪيون **سالان** سموري.“ (د_1، ب_4). جڏهن تہ ”سالون“ جمع جو استعمال پڻ هن طرح ڪيل آهي: ”سي اڄ **سالون** ڍڪن سِر تي، ڪُلهين ڪِيناريون.“ (د_3، ب_6)

قناتان = معياري لهجي ۾ ”قناتَ“ جو جمع ”قناتُون“ ٿيندو. مصرع: ”پانوَ پاسي ميي جي، **قناتان** کوڙيون.“ (د_2، ب_20)، (د_4، ب_9)

لعلان = معياري لهجي ۾ ”لعلَ“ جو جمع ”لعلُون“ ٿيندو. (1) مصرع: ”لعلان زمرد تَن ڏئي، ٿو جواهر جهولئين.“ (د_3، ب_8)، (2) ”اُنهن لانگوٽِن لُٽيون، ٿي مُهران لعلان لاڏ سين.“ (د_3، ب_12)

مُهران = معياري لهجي ۾ ”مُهرَ“ جو جمع ”مُهرُون“ ٿيندو. مصرع: ”اُنهن لانگوٽِن لُٽيون، ٿي مُهران لعلان لاڏ سين.“ (د_3، ب_12)

هاڪان = معياري لهجي ۾ ”هاڪَ“ جو جمع ”هاڪُون“ ٿيندو. مصرع: ”تنين جي طولان جيون، پيون **هاڪان** هنڌ و هنڌ.“ (د_1، ب_13)

کتب آندل اصطلاح:

پلءِ لڳڻ: "مون لڄ رهائين، جو پلءِ لڳيس تانهنجي." (د-1، ب-1) "زالن جو هڪٻئي کي پاکر وجهي روئڻ (ڪنهن عزيز جي وفات تي)."[ج.س.ل ايپ] نوٽ: اها معنيٰ هن مصرع سان نهڪي نہ ٿي. ج.س.ل ۾ ٻيو اصطلاح هن ريت آهي: **"پلءَ، پلئي، پلي پوڻ:** پَلءُ پوڻ. جهوليءَ ۾ پوڻ. هٿ اچڻ. حاصل ٿيڻ. حصي ۾ اچي وڃڻ."[ج.س.ل ايپ] اها معنيٰ نهڪندڙ آهي.

عار ڪرڻ: "گَندِيءَ گاندَر گهر ڪان، ڪيو ساري عالم عارُ." (د-1، ب-1) "حياءُ ڪرڻ، لڄ ڪرڻ، عيب سمجهڻ."[ج.س.ل ايپ]

مذڪر ۽ مونث اسمن جي جمع جو گڏ استعمال:

دَرا ۽ دُويون = 'دَرو' ننڍي چليڙي ميچي، 'دَرو' جو جمع 'دَرا'. 'دُويون' ڪُرڙيون [ل.س.س] 'دُوءِ' جو جمع 'دُويون'. مصرع: "سي ڪنيون ڪارن ۾ اچن، دَرا ۽ دُوِيُون." (د-2، ب-2)

سَهَجَ ۽ سيرِيُون = 'سَهجُ' سُک، آسائش، آسودگي، دل جمعي. مزو، لطف[ج.س.ل ايپ]، 'سَهجُ' جو جمع 'سهجَ'. 'سيرِيُون' ٻنئي، معاف زمين [ل.س.س]، 'سيرِي' جو جمع 'سيريون'. مصرع: "سمي ڏنا سُهاڳ کي، سهج ۽ سيريون." (د-2، ب-5)

ڪُمَ، ڪُوٽِيُون = 'ڪُمُ' نيلوفر ٻوٽي جو ميوو، ٻوٽي جي چوٽيءَ ۾ ٿئي [ل.س.س]، 'ڪُمُ' جو جمع 'ڪُمَ'. 'ڪُوٽِي' ڪم جو ڪچڙو گل آهي، منجهس پنکڙيون ٿين [ل.س.س]، 'ڪُوٽِي' جو جمع 'ڪُوٽيون'. مصرع: "ٻِهہ، ڏوڏا جن ڏاجُ، قوتُ جَنين ڪُمَ ڪُوٽيون." (د-2، ب-10)

نتيجو:

سر 'نوريءَ' جو تعلق سنڌ جي لاڙي خطي سان آهي، جنهن ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ لاڙي لهجي جي لغت کي فوقيت ڏني آهي. سچل سرمست جيئن تہ سِري سان تعلق رکي ٿو ان لحاظ کان هُن اِن سر ۾ لاڙي لهجي کي بہ سمايو آهي، پر صرف ان لهجي سان مخصوص ڪرڻ بدران، منجهس سنڌي ٻوليءَ جون اهڙيون وياڪرڻي ۽ لغوي خاصيتون ۽ خوبيون بہ سمايون آهن جيڪي ڪنهن مخصوص خطي سان تعلق نہ ٿيون رکن. انهن خاصيتن ۽ خوبين جو اڀياس موجب، سُر 'نوريءَ' جون وياڪرڻي خوبيون، جهڙوڪ: صفتون، حرف جر، لاڙي حرف جر، جري پڇاڙيون، ڳُجهو ضمير

رکندڙ ظرف ۽ فعل معلوم ٿيا آهن. پر سريلي لهجي موجب جمع جو طريقو بہ سُر ۾ ڪتب آندو ويو آهي. ان سُر جي لغوي خوبين ۾: ساڳيءَ معنيٰ وارا الڳ لفظ گڏي ڪتب آڻڻ جو رويو. ٻِٽن لفظن جو چڱو واهپو. ضميري پڇاڙين وارن اسمن. ضميرن ۽ فعلن جو استعمال. مرڪب لفظ. مختلف لفظن جون گهٽايل ۽ وڌايل صورتون ۽ اصطلاح سميت سامهون اچن ٿا. ان ريت سچل سرمست جي سر ’نوريءَ‘ ذريعي سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻ ۽ لغت لاءِ ڪيئي سَنڌُون پڻ مُهيا ٿين ٿيون.

مددي ڪتاب ۽ لغتون:

1. ٻرڙو محبت. ڊاڪٽر: انسائيڪلوپيڊيا سنڌيڪا ۽ سنڌي ٻولي. ڊاڪٽر محبت اڪيڊمي قنبر. ڇاپو پهريون 2018ع. ص 137
2. ٻرڙو رياضت. ڊاڪٽر: سر ڪاموڏ ۾ آيل اصطلاح (مقالو). شاهہ جي شاعريءَ ۾ اصطلاحي عنصر. مرتب: انجنيئر عبدالوهاب سهتو. رومي پبلشرز حيدرآباد. ڇاپو پهريون 2021ع. ص 103
3. ڀَٽي. رشيد: شاهہ جي سر ڪاموڏ جو اڀياس (مقالو). سر ڪاموڏ. مرتب: حميد سنڌي. شاهہ عبداللطيف ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز ڀٽ شاهہ. ڇاپو پهريون 1988ع. ص 22
4. شاهواڻي. غلام محمد (مرتب): شاهہ جو رسالو سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي. ڇاپو 2005ع. ص 627
5. شاد. بشير احمد. ڊاڪٽر: سنڌي ٻوليءَ جون حسناڪيون. ڊاڪٽر محبت اڪيڊمي قنبر. ڇاپو پهريون 2013ع. ص 79–80
6. شاد. بشير احمد. ڊاڪٽر: عرفانِ سچل. سچل ادبي مرڪز پبليڪيشن لاڙڪاڻو ڇاپو پهريون 2013ع. ص 41–42
7. ميمڻ عبدالمجيد سنڌي. ڊاڪٽر: سچل جو سنيهو سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو/حيدرآباد. ڇاپو 1984ع. ص 94
8. ساڳيو ص 87
9. سومرو. غلام قادر. ڊاڪٽر: سنڌي ٻِٽن لفظن جي لغت. ثقافت ۽ سياحت کاتو حڪومتِ سنڌ. ڪراچي. ڇاپو پهريون 1996ع. ص 13–14
10. شاد. بشير احمد. ڊاڪٽر: سنڌي ٻوليءَ جون حسناڪيون. ڇاپو 2013ع. ص 20
11. سولنگي. مجاهد حسين: سچل سرمست جي ڪلام ۾ حرف جر Post Position ۽ Preposition جي خصوصيت (مقالو). ڪتاب: **سرمست–29** ”سچل سارو سچ“. مرتب: مولا بخش لاڙڪ. سچل سرمست يادگار ڪاميٽي خيرپور. ڇاپو 2008ع. ص 138

مددي رسالو ۽ لغتون:

1. انصاري، عثمان علي (مرتب): رسالو سچل سرمست (سنڌي ڪلام)، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، ڇاپو 1994ع
2. ڏاهراهو بدر، ڊاڪٽر: لغاتِ سچل سرمست، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو ڇاپو پهريون 2017ع
3. سنڌيلو عبدالڪريم، ڊاڪٽر: سچل لغات، سچل سرمست يادگار ڪميٽي خيرپور، ڇاپو پهريون 1984ع
4. "سنڌي لغتون" (SLA Lughaat) موبائيل ايپ، ورزن 1.0، ڊولپر: انيس ڪاڪا